

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Для визначення методологічних засад сучасної системи громадянського виховання в Україні вагоме значення має педагогіка В.Сухомлинського. Адже він один із перших в радянський час звернувся до громадянського виховання як до головної педагогічної проблеми. У 1970 році вийшла його книга «Народження громадянина», де формування громадянськості розглядається на основі людяності, гуманізму.

В. Сухомлинський постійно наголошував на тому, що виховувати дитину необхідно починати з раннього дитинства: «Дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя. І від того, яке було дитинство, хто вів дитину за руку в дитячі роки, що ввійшло до її розуму й серця з навколишнього світу, – від цього значною мірою залежить, якою людиною стане сьогоднішній малюк» [1, 15-278].

Першочерговою умовою формування рис громадянина педагог вважав організацію емоційно насиченого діяльного (на трудовій основі) життя школи, розвиток громадянської активності кожного індивіда в контексті діяльного життя шкільного колективу: «Чим глибше в душу дитини ввійшли тривоги, хвилювання, турботи про благо, щастя, красу, радість для людей, суспільства, тим тонша її емоційна чутливість до власної поведінки... Емоційна самооцінка – це ґрунт, на якому проростають зерна моральних повчань, а без моральних повчань достойних і мудрих людей немислиме виховання» [2, 283-582].

У працях В. Сухомлинського держава і Батьківщина – не одне й те саме. Державі він віддавав належне і, як правило, користувався загальноприйнятною на той час термінологією (комуністичне виховання, радянський патріотизм тощо); Батьківщина ж для нього асоціювалася, насамперед, з матір'ю. «Батьківщина – це ласкава і вимоглива мати. Матері боляче, якщо її син став поганою людиною – ледачою, слабкодухою, боязкою, лицемірною, нечесною, пожадливою. Батьківщині, як рідній матері, боляче, коли ти не став справжньою людиною. Тож живи і працюй так, щоб Батьківщина пишалася тобою» [3, 36].

Людина свого часу, він розглядав громадянськість не лише як свободу й толерантність, а насамперед як почуття приналежності й вірності політичному ладові, соціалістичній Батьківщині, ідеям соціалізму. В.О. Сухомлинський у досягненні виховних завдань школи спирався на виховання справжнього громадянина, патріота. І хоча у його розумінні «громадянськість» визначалася передусім як «радянська громадянськість»,

однак особливістю педагогіки В. Сухомлинського було виховання відповідальності молоді людини за свою землю, сім'ю, колектив, мову, традиції. Таким чином, на практиці його тлумачення радянської Батьківщини звужувалося до батьківщини, де народився, виріс, до землі своїх батьків. Виховання громадянина-патріота свого народу сформулювалося у В. Сухомлинського таким чином: «Ставлення до ідеї Батьківщини як до священного і найдорожчого облагороджує всі людські почуття, зближує, ріднить людей, очищає душі від усього, що принижує її гідність» [3, 32].

Учений розумів громадянськість як інтегральну якість особистості, що характеризує політичну й моральну свідомість і проявляється в добровільній активній діяльності на благо Вітчизни. Мистецтво вихователя, за переконанням В. Сухомлинського, має полягати в тому, щоб знайти суспільно корисну працю, яка давала б дітям можливість випробувати свої сили. Такий підхід він пояснював тим, що, виконуючи роботу великої суспільної значущості, долаючи труднощі, школяр у дитячі роки та роки ранньої юності може відчувати себе справжнім громадянином своєї Вітчизни.

Проте головним у його педагогічній спадщині є ідея про гуманізацію, олюднення громадянськості, насичення її глибоко народним, національним змістом, емоційно-естетичне спрямування цієї інтегрованої якості особистості.

Вчений детально розкриває поняття «громадянського виховання» та шляхи його формування. Виховання громадянина, на думку Сухомлинського, доцільно вести у трьох напрямках: по-перше, важливо навчити дитину бачити світ і своє місце в ньому; по-друге, прищепити їй любов до рідної землі, пробудити та розвинути патріотичні почуття; по-третє, потурбуватися, щоб усвідомлення людської гідності в поєднанні з патріотичними помислами та переживаннями знайшли своє вираження у бажанні та готовності до діяльності на благо Батьківщини, на користь людям, тобто, породили почуття громадянського обов'язку й прагнення реалізувати його в конкретних справах [4, 283-582].

В. Сухомлинський, простежуючи у своїх працях увесь процес становлення громадянина, підкреслює, що громадянськість визначається єдністю думок, почуттів і діяльності. Особливо він наголошує на необхідності забезпечення паралельного впливу виховного процесу як на раціонально-почуттєвий, так і на поведінковий компонент громадянськості, щоб повага до законів і символів Батьківщини, до її святинь, розуміння своїх прав і обов'язків поєднувалися з реалізацією власних патріотичних почуттів, прав і обов'язків у повсякденному житті. З цією метою вчений рекомендує комплексно використовувати різноманітні форми позакласної виховної роботи з учнями, зокрема проведення екскурсій та бесід на громадянознавчу тематику, організацію краєзнавчої діяльності, участь у суспільно корисній

роботі, позакласні й позашкільні заняття різними видами мистецтва, а також залучення дітей до проектної діяльності: теоретичні змагання (підготовка досліджень на одну і ту ж тему), створення карт, написання історії рідного села, збір бібліотечки на певну тематику тощо. Беручи до уваги велику роль праці у громадянському вихованні, педагог зазначає, що при залученні вихованців до суспільно корисної праці важливо, щоб вони усвідомлювали, «що їхня діяльність не гра, а дуже серйозна річ, потрібна суспільству» [5, 500].

Великого значення у громадянському вихованні надає В. Сухомлинський вихованню таких рис як громадянський обов'язок і громадянська відповідальність: «Домогтися того, щоб вихованця вже в дитинстві хвилювало сучасне і майбутнє Вітчизни – одна з найважливіших передумов запобігання моральним зривам у роки отрочтва. Громадянські думки, почуття, тривоги, громадянський обов'язок, громадянська відповідальність – це осереддя почуття громадянської гідності. Той, у кого в серці ви сформували ці якості душі, ніколи не виявить себе в чомусь поганому «навпаки, він прагнутиме виявити себе тільки в доброму, гідному наших ідей, нашого суспільства» [5, 403-613].

Саме почуття громадянської гідності, за В. Сухомлинським, – головне джерело моральної чистоти людини.

У формування громадянських рис особистості значне місце відводить педагог вихованню почуття обов'язку і відповідальності перед матір'ю, батьком, учителем. Саме з цього починається і пізнання дитиною світу, пізнання того, що є для неї найдорожчим.

З почуття обов'язку і відповідальності перед сім'єю, родиною виростає почуття обов'язку і відповідальності перед власною совістю.

Особливе значення, на думку В. Сухомлинського, має матеріалізація моральних багатств і цінностей в людських відносинах. Необхідно в дитячих душах виховувати почуття гордості за себе, за свої вчинки. Адже вони виховують бажання стати кращим.

Разом із вихованням почуття обов'язку і відповідальності великого значення надавав В. Сухомлинський вихованню свободи почуттів, яка випливає з внутрішньої самодисципліни і веде до розвитку почуття з одного боку – толерантного ставлення до тих, хто має інші погляди чи бажання, а з іншого – відповідальності людини за іншу людину.

Стрижневим у своїй виховній системі педагог вважав виховання у школярів громадянського бачення світу. Педагог завжди прагнув пробудити почуття того, що Вітчизна – це рідний дім; щастя Батьківщини – це особисте щастя людини, горе Батьківщини в годину тяжких випробувань – горе

кожної людини. Він пробуджував почуття гордості за світле, героїчне, утверджуючи в свідомості юних громадян думку про те, що вони – спадкоємці слави й честі предків.

Дбав Василь Олександрович і формування у школярів громадянського бачення світу, адже, за його словами, це жива плоть і кров моральності. Він прагнув, щоб вихованці не тільки знали, розуміли добро і зло, справедливість і несправедливість, честь і безчестя, а й переживали непримиренність, ненависть до соціального зла, безчестя, несправедливості. До речі, почуття непримиренності до зла В. Сухомлинський вважав однією з основних громадянських чеснот людини і дитини зокрема.

Основою громадянського виховання, за В. Сухомлинським, є моральний ідеал, який стрижнем життєдіяльності. Ідеал виконує подвійну функцію: є більш менш постійною інтенсивною системою моральних прагнень і моральним критерієм вчинків дитини у різних життєвих ситуаціях.

Але найголовнішим у вихованні справжнього громадянина вважав В.О. Сухомлинський – це навчити дітей бути людьми, по-справжньому любити свою Батьківщину, розуміти перетворюючу роль праці.

Важливим чинником виховання справжнього громадянина Василь Сухомлинський вважав рідну мову. Вочевидь, людина існує в мові, виявляє себе в мові, через мову, через спілкування прокладає місток для порозуміння з іншими людьми. Саме через рідну мову, що пов'язує невидимими нитками сучасні й минулі покоління в єдину мовно-національну спільноту України людина відчуває себе її громадянином. Мову він розглядав не лише як один з предметів навчальних планів шкільної чи вищої освіти, а передовсім як могутній засіб плекання людської душі, як силу, що проникає у все, що сприймає, осягає і пізнає людина.

У книзі «Серце віддаю дітям» В. Сухомлинський зазначає: «Школа стає справжнім осередком культури лише тоді, коли в ній панують 4 культу: культ Батьківщини, культ людини, культ книжки і культ рідного слова». А в іншій відомій праці «Моральні заповіді дитинства і юності» він підтверджує «Батьківщина – це твоє рідне слово, знай, бережи, збагачуй духовне надбання свого народу – рідну українську мову, це мова великого народу, великої культури».

Знання рідної мови, любов і дбайливе ставлення до неї вчений називає одним з найважливіших джерел патріотичних почуттів і громадянським

обов'язком кожної людини. Саме роль дитинства й отроцтва Сухомлинський вважає надзвичайно сприятливим періодом для розкриття перед людиною багатства, сили, виразності й краси рідної мови.

Періодом найінтенсивнішого оволодіння рідною мовою В. Сухомлинський вважав два-три останніх дошкільних роки і два-три перших роки шкільного навчання. Це, на його думку, особливий і найбухливіший період розумового розвитку дитини. Тому з учнями початкових класів очолюваної ним школи проводили цілеспрямовану навчально-виховну роботу, аби «донести до сердець малюків пахощі, музику, чудесне звучання рідного слова, дивовижне багатство відтінків думок і почуттів, які можна передати українською мовою». З цією ж метою окремі уроки мови також проводились на лоні природи, щоб «донести до свідомості учнів красу рідного слова, закарбувати його в пам'яті дітей разом з тією картиною чи явищем, яке воно передає». Ніхто, як зазначає Василь Олександрович, не має залишатися байдужим до краси рідної мови.

У працях Сухомлинського знаходимо багато цінних думок, поглядів-рекомендацій щодо проблеми освіти, виховання й розвитку дітей засобами рідного слова, ознайомлення з якими забезпечує професійну культуру і психолого-педагогічну майстерність вчителя.

Однією з найважливіших складових громадянського виховання і формування національної самосвідомості є виховання любові до рідної природи і рідного краю, вважав В. Сухомлинський. Він оцінював природу як «вічне джерело думки» і добрих почуттів дітей. Відомі його «уроки мислення в природі», які він проводив сам і радив учителям: «Ідіть у поле, в парк, пийте з джерела думки, і ця жива вода зробить ваших вихованців мудрими дослідниками, які люблять знання, поетами» [6, 47]. Не обов'язково при цьому вести бесіду про велич Батьківщини і красу її природи, варто лише навчити дитину сприймати і усвідомлювати цю красу.

Великого значення у формуванні національної самосвідомості і громадянськості В.О. Сухомлинський надавав сім'ї. Він неодноразово звертав увагу на те, що батькам слід пам'ятати, що в будь-яку історичну добу виховується не абстрактна людина, а представник того чи іншого народу, носій певної національної культури. Виховання в сім'ї починається із засвоєння дітьми норм і правил культурної поведінки, народної моралі і духовних надбань свого народу – мови, традицій і звичаїв, із любові і бережливого ставлення до рідної природи. У своєму «Слові до батьків» він писав: «Із сім'ї починається суспільне виховання. У сім'ї, образно кажучи,

зкладається коріння, з якого виростають потім і гілки, і квітки, і плоди. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави» [7, 22].

Дуже важливим для морального і громадянського виховання молодших школярів є особистий приклад учителя, особливо з урахуванням того, що в цьому віці дитина найбільше схильна до наслідування всього, що їй до вподоби. Тому духовне обличчя дитини залежить насамперед від того, який учитель веде її по «першій стежці життєвого шляху» [7, 7-390].

З вуст учителя дитина часто чує моральні повчання і настанови. Як стверджував В.О. Сухомлинський, усе це набуває авторитету в очах дитини лише тоді, коли вона бачить у своєму вчителеві людину одухотворену, закохану в свою працю.

Отже, досвід видатного педагога переконує, що духовний, моральний розвиток дитини, духовну спільність на ґрунті високих ідей можна і необхідно здійснювати з учнями початкових класів. Мистецтво громадянського виховання полягає у тому, щоб уже молодшим школярам давати змогу активно виявити у житті, у стосунках з однолітками благородні почуття і прагнення, які пробуджують у них яскраві образи, що втілюють вагомі соціальні, моральні і громадянські ідеали.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – Т. 3. – К.: Рад. шк. – 1977.
2. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3.
3. Сухомлинська О.В. Цінності в історії розвитку школи в Україні: Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб. / За заг. ред. Сухомлинської О.В. – К., 1997.
4. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3.
5. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу // Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 1.
6. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К., 1978.
7. Сухомлинський В.О. Пависька середня школа // Вибр. твори: У 5 т. – Т. 4. – К., 1977. – С. 7-390.